

„ZÍTRA SE BUDE PROMÍTAT VŠUDE“

Dějiny putovních kin v československé zestátněné distribuční síti

Michal Čarnický

Putovní kina se stala objektem zájmu filmových historiků především ve vztahu k období rané kinematografie, následující dekády dosud příliš velký zájem badatelů nevyvolaly.¹ Ve skutečnosti se ovšem jedná o velmi zajímavé a zdaleka ne marginální téma – putovní kina i nadále představovala důležitou a běžnou zkušenost pro velkou část obyvatelstva i v hospodářsky rozvinutých zemích. V poválečném Československu se ovšem začala odvíjet role putovních kin² ve zcela novém kontextu – nejprve byla znárodněna a poté zažila nečekaný rozkvět, a to dokonce ve dvou vlnách a s cílem plnit dvojí funkci: nejprve jako nástroj osvětového/ideologického působení na venkovské oblasti po únorovém převratu v roce 1948 a poté coby atraktivní letní volnočasová aktivita především v rekreačních oblastech. Centrem našeho zájmu bude především období mezi roky 1951 a 1957, kdy se putovní kina vzhledem ke svému masivnímu rozšíření stala významnou součástí kinofikační sítě – budeme se zajímat o praktické stránky provozu těchto kin, organizaci zájezdů, programovou nabídku a konečně o funkce, které měla putovní kina plnit. Na závěr se pokusíme také identifikovat příčiny a okolnosti postupného útlumu činnosti putovních kin koncem padesátých let a popíšeme, v jaké podobě se putovní kina znovu objevila v první polovině 60. let. Nejprve se ale

¹ V evropském měřítku se různým formám provozu pojízdných kin, především v období před první světovou válkou, věnuje sborník z konference konané v roce 2008 v Lucemburku (LOIPERDINGER 2008). Situaci v českých zemích ve stejném období přibližují zase vzpomínky Oldřicha Bašuse, provozovatele předválečného putovního kina (BAŠUS 1989: 65-77). A o organizaci a průběhu projekcí pojízdných kin v protektorátním období se lze dočíst také v rozhovoru, který vedl Pavel Skopal s Editou Štanclovou-Kludskou, příslušnicí známého rodu provozovatelů cirkusů a také putovních kin (SKOPAL 2009b).

² První užití sousloví „putovní kino“ se podařilo objevit už v roce 1946 v souvislosti se zřízením prvního takového kina, souběžně se ale ještě nějakou dobu používalo označení „pojízdné (zvukové) kino“. SSK: „Čs. film jede za pracovními brigádami a mládeží“; *Filmová práce* 2, 1946, č. 28, s. 1; mn: „Filmová kulturní brigáda se rozjela. Cestou necestou naši filmové brigády“; *Filmová práce* 2, 1946, č. 29, s. 5. Toto ale v průběhu dalších let poměrně rychle ustoupilo a převládlo jednotné označení „putovní kino“. V našem textu budeme tento vývoj kopírovat, takže přibližně do roku 1948 budeme používat spíše označení „pojízdné kino“, po roce 1948 pak označení „putovní kino“. Před druhou světovou válkou a v jejím průběhu fungující pojízdná kina byla označována jako cestovní nebo kočovná kina. Samotní vedoucí putovních kin byli v 50. letech označováni (a sami se tak označovali) jako „puťáci“. Na Slovensku pak byli vedoucí označováni jako „pojízdní“. „Stálými kiny“ budeme oproti tomu rozumět kina s pravidelným provozem, spravovaná ČSF a určená primárně k promítání pro veřejnost. Budeme je tak odlišovat od dalších kin s pravidelným provozem určených k promítání pro veřejnost, ale spravovaných osvětovými besedami nebo dalšími organizacemi. Moravský zemský archiv (MZA), f. G604 – Krajský filmový podnik (KFP), k. 11, inv. č. 81, dopis posádky vozu putovního kina řediteli krajské správy B. Hammerovi, 13. 5. 1953; a dopis posádek putovních kin krajské správy Prešov krajské správě Brno, 8. 5. 1953; Dopis posádky vozu putovního kina řediteli krajské správy B. Hammerovi, 15. 3. 1954. MZA, G604 – KFP, k. 12, inv. č. 81.

podívejme na to, jak k rozšíření putovních kin po druhé světové válce došlo.

Zkušební provoz v období ideologického přituhování (1946-1950)

Už v roce 1945 se objevily úvahy o zřízení a využití pojízdných kin v rámci zestátněné filmové distribuce. Bylo s nimi počítáno v rozboru činnosti Čsl. státního ústředí pro kinofikaci, kdy tato kina měla „[...] postupně i obyvatelům nejdlehlších míst, vzdálených od místních kulturních středisek, umožnit účast na filmových představeních“.³ Filmu a obrazu obecně byl v poválečných letech přiznáván velký potenciál pro vzdělávání a hlavně pro politické cíle. Filmové týdeníky vnímal aparát KSČ jako nejdůležitější publicistický prostředek k „ozřejmení a vysvětlení politických úmyslů vlády“ – měly účelově sloužit ideologickým cílům, „politickému vedení a ovlivnění veřejnosti“.⁴

K prvnímu využití pojízdných kin v rámci zestátněné kinematografie došlo v létě roku 1946, kdy se pojízdná kina zapojila do akce přesídlování obyvatel slovenské národnosti z Maďarska do Československa.⁵ Během této státem organizované akce, označované jako tzv. reemigrace, přišlo z Maďarska v poválečných letech asi 72 000 lidí, téměř výlučně slovenské národnosti, kteří byli umísťováni do míst, odkud byli odsunuti Němci a Maďaři (BROUČEK, online). Československé přesídlovací komisi v Maďarsku se sídlem v Budapešti, která byla za účelem přesunu zřízena, byly ministerstvem národní obrany (prostřednictvím ministerstva infomací) zapůjčeny dva kryté vozy vojenské ambulance, vybavené 16mm projektory⁶ – ty měly pravděpodobně napomoci hladkému organizačnímu zvládnutí přesídlovací akce. Přibližně ve stejné době byly zorganizovány také první tři pokusné zájezdy státního pojízdného kina na československém území. Dobrovolníci jezdili v rámci pracovních brigád pomáhat do dolů horníkům a na pole zemědělcům – Ústřední rada odborů (ÚRO), která vysílala za těmito brigádami umělce a umělecké soubory, požádala Správu státních kin o poskytnutí pojízdného kina. Současně požádal také Ústav pro film a diapozitiv při ministerstvu školství a osvěty o vyslání putovního kina do ozdravoven, nemocnic, rekreačních táborů a osad mládeže (POKORNÝ 1992: 199-200). Čs. státní ústředí pro kinofikaci

³ bž: „Jednotný dohled nad technickou složkou filmového sboru“; *Filmová práce* 1, 1945, č. 9, s. 2.

⁴ Film a obraz ve vzdělávání a politické výchově, 2. 3. 1946. NA, f. 1261/2/18 – Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, a. j. 652.

⁵ By-: „Putovní kina v našem kinofikačním plánu. První pojízdné kino do moravských pohraničních okresů“; *Filmová práce* 2, 1946, č. 43, s. 1.

⁶ Vyžiadanie automobilov pre pojízdné kina k akci presídlovania Slovákov z Maďarska, 1. 7. 1946. NA, f. 861 – Ministerstvo informací, k. 228.

připravilo do týdne nákladní vůz Praga Lady s potřebným vybavením, včetně promítacího přístroje na úzký film. Filmy dodala Státní půjčovna úzkých filmů a Ústav pro film a diapozitiv a první státní pojízdné zvukové kino pod názvem „Filmová kulturní brigáda“ mohlo i se čtyřčlennou posádkou vyjet na Mostecko, kde proběhl první zájezd. Vzápětí následovaly zájezdy do jižních a severních Čech.⁷ Po tomto tříměsíčním zkušebním období odevzdalo Čs. státní ústředí pro kinofikaci pojízdné kino k symbolickému datu 28. října 1946 oficiálně Správě státních kin.⁸ Provoz pojízdného kina (a následné zprovoznování dalších) byl součástí kinofikačního plánu, jehož hlavním cílem bylo zřídit asi 2500 nových stálých kin (především v menších obcích a pro projekce z 16mm filmu).⁹ Takové množství nebylo samozřejmě vzhledem k technické a hlavně ekonomické náročnosti možné zřídit najednou, jako dočasné řešení bylo tedy pro některá místa rozhodnuto o využití pojízdných kin.¹⁰ Důležitým rysem kinofikačního plánu byla orientace na úzký film, která se týkala jak už existujících malých kin upravovaných pro levnější promítání na úzkém filmu, tak i většiny nově vznikajících kin, včetně putovních.¹¹

K rozhodnutí využívat ve významné míře putovní kina přispěly i dobré výsledky prvního oficiálního zájezdu putovního kina, který proběhl na jižní Moravě od 4. do 21. listopadu 1946. Kino v jeho rámci odehrálo během 17 dní v 17 obcích 55 představení, která dohromady zhlédlo 13 810 návštěvníků, průměr na představení tedy činil úctyhodných 251 diváků.¹² Úspěšný provoz vedl ministerstvo informací k navýšení počtu putovních kin, zvláště pro „pohraniční kraje a řídky obydlená místa, kde by se stálé kino nevyplatilo“.¹³ K prvnímu putovnímu kinu uvedenému do provozu v roce 1946 tak přibyla do konce roku 1947 další dvě (ČERNÍK 1952a: 82). Putovní kina zajižďela v této fázi především do obcí, kde se počítalo se zřízením stálých kin na úzký film. K promítání byly vybírány zejména střediskové obce, do kterých mohli docházet i lidé z okolních vesnic. Prostřednictvím putovních kin tak byl v podstatě prováděn průzkum diváckého zájmu. V programu prvních putovních kin převládaly československé filmy vyrobené za 2. světové války, převážně komedie a historické

⁷ Na programu byly československé filmy *Ferda Mravenec*, *Městečko na dlani*, americký film *Tabu* (z roku 1931), sovětský film *Malachovská mohyla*, dokumentární filmy *Chov koní*, *Výroba ocele* a krátké kreslené grotesky a loutkové filmy.

⁸ Putovní kino – II. zájezd zpráva, 16. 8. 1946. NA, f. 861 – Ministerstvo informací, k. 212.

⁹ „Dvouletý plán zřizování a obnovy kin“; *Filmová práce* 2, 1946, č. 44, s. 4.

¹⁰ By-: „Putovní kina v našem kinofikačním plánu. První pojízdné kino do moravských pohraničních okresů“; *Filmová práce* 2, 1946, č. 43, s. 1.

¹¹ „Dvouletý plán zřizování a obnovy kin“; *Filmová práce* 2, 1946, č. 44, s. 4.

¹² Na programu byly české filmy *Rozina sebranec* a *Barbora Hlavsová* a sovětský film *Bohdan Chmelnický*. Pro mládež pak bylo připraveno pásmo animovaných filmů.

¹³ Zpráva o IV. zájezdu putovního kina na jižní Moravu, 27. 11. 1946. NA, f. 861 – Ministerstvo informací, k. 212.

filmy, nezbytnou součástí projekcí byl týdeník.

Po únorovém komunistickém puči a následných parlamentních volbách vydala Zápotockého vláda prohlášení, které obsahovalo mimo jiné tezi o „demokratizaci kultury“ podle hesla „kultura a umění lidu“ a také závazek k „rozšíření kulturních statků mezi nejširší vrstvy pracujícího lidu“. Zvláštní důraz se přitom kladl na zkulturnění venkova, a to především prostřednictvím osvětové péče. Zápotocký sliboval zaměřit se na výstavbu a zakládání kulturních zařízení, přičemž měly být podporovány „nové formy a podniky kulturní distribuční služby“ (KNAPÍK 2004: 52-54). Konkrétně z filmu se měl podle usnesení předsednictva ÚV KSČ z 18. 4. 1950 stát nástroj převýchovy k socialismu (in ŠTÁBLA – TAUSIG 1981: 67-71). V rámci tohoto usnesení, které se jinak primárně věnovalo filmové produkci, byly filmové distribuci ČSF uloženy „nové úkoly ve výchově našeho diváka se zvláštním zaměřením na pokrokové filmy“ a distribuce měla zajistit, aby se pokrokový film dostal mezi pracující, a to i do nejmenších obcí (ČERNÍK 1952d: 156).¹⁴ Samotné usnesení se o putovních kinech ještě konkrétně nezmiňovalo, je ale zřejmé, že právě tady byl položen základ jejich budoucího rozšíření.¹⁵

Reakce filmového průmyslu na usnesení předsednictva byla prezentována v roce 1951 na IV. celostátní konferenci ČSF. Hlavním bodem, který se na konferenci řešil v rámci distribuce, byla návštěvnost „pokrokových“ filmů. Páteří programové zásoby se měl stát film sovětský, který byl označován jako „nový, vyšší stupeň kultury civilisovaného lidstva“ a jako takový měl být předmětem „stupňované péče“ při šíření mezi lid.¹⁶ Velký důraz byl kladen na působení filmu na venkově a zejména v pohraničí, kde byla stále ještě filmová představení často jedinými kulturními akcemi. Důležitou roli zde měla sehrát právě putovní kina, která se vzhledem k chystanému výraznému rozšíření vozového parku měla stát důležitou součástí filmové distribuce.

Zlatý věk putovních kin (1951-1957)

¹⁴ Hlavní důsledek nové distribuční politiky byla zastavení distribuce filmů uvedených do oběhu od roku 1945 do podzimu 1948, s výjimkou filmů sovětských. Filmy, které byly z kulturně-politického hlediska přijatelné, byly případně znovu schvalovány pro distribuci a zařazovány do oběhu. Celkový podíl západní produkce (tvořené především americkými, britskými a francouzskými filmy) se v české distribuci tímto opatřením zmenšil na jednu osminu (ČERNÍK, 1952d: 175-177). U kopií úzkého filmu byla převaha socialistických produkcí ještě zřejmější.

¹⁵ Už přibližně v polovině roku 1950 o jeho přípravách informovala *Osvětová práce* (V. F.: „Úkoly filmu na vesnici“; *Osvětová práce* 5, 1950, č. 36, s. 527).

¹⁶ Zápis IV. celostátní konference ČSF v Praze, 1951. NA, f. 1261/2/18 – Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, a. j. 672.

V roce 1951 došlo ke zvýšení počtu automobilů vybavených pro projekce a začíná tak i období, ve kterém dosáhla putovní kina největšího významu a podílu na kinofikaci v českých zemích. S výrazným navýšením jejich počtu se zároveň změnila jejich organizace a kina dostala nové úkoly. Konec období velkého významu putovních kin je určen méně jasně. Jejich počet začal klesat už v roce 1956 a pokles pokračoval až do roku 1963. Výrazný mezník ovšem představuje rok 1957, kdy přešla putovní kina pod správu KNV a z krajských správ ČSF se staly krajské filmové podniky (KFP), zároveň v tomto roce nabralo snižování počtu putovních kin rychlé tempo.

V roce 1951 došlo v českých zemích v podstatě k zastavení kinofikace ve smyslu budování nových stálých kin. S těmi se v dalších letech počítalo už jen na nových sídlištích, jinak byl spíše kladen důraz na renovace stávajících kin, jejichž technická úroveň díky nedostatku finančních prostředků stále klesala (HAVELKA 1964a: 167; HAVELKA 1967a: 76). Ještě předtím, přibližně od roku 1948, se začalo projevovat větší využívání projektorů na úzký film ve stálých kinech menších obcí – klesal počet kin A a rostl počet kin B.¹⁷ Když pak v roce 1951 počet kin B dosáhl absolutního vrcholu a začal poté klesat, došlo ke zmíněnému zastavení kinofikace formou stálých kin ČSF (HAVELKA 1970: 222; HAVELKA 1972: 338; HAVELKA 1973: 240; HAVELKA 1975: 314; HAVELKA 1976: 330). To ovšem nutně neznamenalo konec rozšiřování promítání filmů. Jedním z nových způsobů distribuce filmů bylo promítání pomocí dosud nevyužívaných projektorů ve vlastnictví společenských organizací, umožněné po zřízení krajských rozděloven počátkem roku 1952. Tisíce dosud nevyužitých projektorů byly registrovány a filmy měly být nově půjčovány k veřejnému promítání „všem státním organizacím a institucím, národním a komunálním podnikům, JZD a masovým organizacím všude, kde není stálé kino ČSF nebo MNV“ (HAVELKA 1964a: 112-115).¹⁸ Počet těchto projektorů v následujících letech velmi rychle rostl – v roce 1952 jich bylo 2 998, v roce 1953 už 7 520 a v roce 1957 dokonce 13 675 – a s ním i jejich význam pro podobu distribuční sítě.

Další alternativou ke stálým kinům pak bylo zvýšení počtu putovních kin, které proběhlo v několika etapách v průběhu let 1951 a 1952. V roce 1951 bylo uvedeno do provozu 44

¹⁷ Kina A byla kina na 35mm film ve správě ČSF, zatímco kina B byla kina na 16m film ve správě ČSF. Do roku 1951 existovala ještě kina C (16mm kina v majetku a ve správě MNV) a kina D (16mm kina ve správě MNV, kdy vlastníkem byl ČSF), kina obou těchto typů byla v roce 1951 buď rušena, nebo nově evidována jako kina typu B (HAVELKA 1972: 339-340).

¹⁸ Srov. Nová organizace zájezdů putovních kin, 16. 4. 1952. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

nových putovních kin¹⁹ a pod správu ČSF přešla také putovní kina ministerstva zemědělství.²⁰ Koncem roku 1951 tak měl ČSF k dispozici 79, o rok později již 122 putovních kin, v dalších letech se tento počet zvedal již jen mírně.

Putovní kina a jejich návštěvnost v letech 1951-1960				
Rok	počet kin	představení	návštěvníků	n/p
1951	79	14 800	1,09 mil.	73,5
1952	122	47 230	2,99 mil.	63,0
1953	125	61 340	3,77 mil.	61,5
1954	127	65 440	4,12 mil.	63,0
1955	127	74 670	4,69 mil.	62,8
1956	122	72 172	4,44 mil.	61,5
1957	110	62 958	3,66 mil.	58,0
1958	95	58 153	3,03 mil.	52,0
1959	63	41 120	1,99 mil.	48,5
1960	36	21 194	0,99 mil.	46,7

(Sestaveno podle ČERNÍK 1952b: 175-176; ČERNÍK 1952c: 170; ČERNÍK 1952d: 200; HAVELKA 1972: 343; HAVELKA 1973: 242)

Celkový počet návštěvníků putovních kin sice rostl společně s množstvím kin a počtem představení, tedy až do roku 1955, ale průměrný počet diváků na představení téměř nepřetržitě klesal (srov. tab. 1) – s výjimkou let 1954 a 1955, kdy se zřejmě projevilo částečné ztraktivnění programové skladby. Při srovnání se stálými kiny (tab. 2) je patrné, že v putovních kinech přišlo částečné zvýšení průměrné návštěvnosti přibližně o dva roky později a že se spíše než vzrůstem návštěvnosti projevilo dočasným zastavením jejího poklesu.

¹⁹ „Nová putovní kina státního filmu“; *Filmové informace* 2, 1951, č. 9, s. 16.

²⁰ Kromě ministerstva informací, pod které Česká filmová společnost včetně putovních kin spadala, se filmovou distribucí zabývalo mimo jiné také ministerstvo zemědělství, které využívalo krátké zemědělské filmy jako prostředek k propagaci nových technologických postupů. První putovní kino ministerstva zemědělství vyjelo v lednu 1947, ke konci května 1948 jich už bylo 21. Všechny posádky putovních kin ministerstva zemědělství vyjížděly počátkem každého měsíce z Prahy a jejich zájezdy trvaly 30 dní, jeden vůz s dvojicí pracovníků každý den navštívil jednu obec (Š.: „Pošlete nám Putovní kino“; *Filmové noviny* 2, 11. 6. 1948, s. 4). V dalších letech byl tento systém upraven tak, aby stejně početná posádka se stejným technickým vybavením zvládla zhruba dvojnásobný počet představení. Touto změnou organizace se skokově zvýšil i počet putovních kin – v každém voze byla nyní dvě. Putovní kina ministerstva zemědělství, ministerstva informací a osvěty a ministerstva národní obrany dosáhla v průběhu roku 1951, tedy těsně před jejich sloučením s putovními kiny ČSF, počtu 79 (HAVELKA 1970: 225).

Průměrná návštěvnost na jedno představení ve stálých a putovních kinech v letech 1948-1960													
Rok	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
SK	228	206	178	155	157	159	174	190	185	185	172	164	166
PK	120	101	71	74	63	62	63	63	62	58	52	49	47

V období mezi roky 1951 a 1957 se v putovních kinech uskutečnilo celkem 7,42 % ze všech představení odehraných v kinech ČSF, ovšem podíl putovních kin na celkové návštěvnosti byl výrazně nižší – 2,81 % všech návštěvníků kin, což bylo pochopitelně kromě zájmu publika ovlivněno také velikostí obcí a sálů, ve kterých se promítání konala (HAVELKA 1970: 228; HAVELKA 1972: 342; HAVELKA 1973: 240).

Praktické stránky provozu putovních kin

Základem pro pochopení funkce a významu putovních kin v celé zestátněné distribuční síti je seznámení se s jejich praktickým provozem, tedy s tím, jak byla kina vybavena, jak byly organizovány zájezdy a kdo byl za jejich provoz odpovědný. Po stránce organizační spadala putovní kina do oddělení putovních kin pod Správou kin, provozně ale kina spadala pod krajská ředitelství ČSF, která měla v součinnosti s KNV, ONV, okresními sdruženími Jednotného svazu československých zemědělců (JSČZ) a Okresní radou odborů (ORO) vypracovávat okresní zájezdové plány. Činnost putovních kin byla vsazena do rámce osvětového a kolektivizačního programu, o čemž svědčí úkol přednostně navštěvovat obce vytvářející „nové formy hospodaření na vesnici“ a pokyn pro ONV navrhnout pro zájezd kina přednostně obce s fungujícím JZD.

Jak tedy probíhaly samotné zájezdy putovních kin? V období jejich největšího rozmachu, tj. v letech 1951-1957, byl vozový park putovních kin tvořen z velké většiny vozy Škoda Tudor.²¹ Každý vůz vezl dvě kompletní promítací aparatury. Rozdělení funkcí mezi dva členy posádky každého vozu bylo následující – oba dva byli vedoucími a zároveň

²¹ V provozu zůstávalo i několik starších vozů různých značek s jedním nebo dvěma projektory a také pět vozů značky Aero 150 se čtyřmi projektory (Voráč, Vladimír: „Putovní kina - jejich poslání a vybavení“, *Filmový technik* 1, 1953, č. 2, s. 25-27). Koncem roku 1952 bylo dáno do provozu tzv. pětikino na voze Praga RN. Obecně byla snaha o typizaci provozu putovních kin, tzn. využívat přednostně vozy Škoda Tudor, které se v praxi nejlépe osvědčily („O nových putovních kinech“, *Filmové informace* 2, 1951, č. 11, s. 18). Základ každé soupravy putovního kina tvořil zvukový projektor zn. Meopton, dva zesilovače a reproduktor zn. Tesla. Na střeše vozu bylo v dlouhé schránce uloženo promítací plátno a stativ pro reproduktor. Čtyři z nových vozů byly doplněny přívěsy s elektrickými generátory (Štěch, Josef: „S filmem do každé vesnice“, *Kino* 6, 1951, č. 8, s. 184-185).

promítači těchto dvou kin, jeden z nich byl zároveň řidičem a vedoucím celé posádky vozu, druhý byl zase účetním vedoucím obou kin. Posádky měly za úkol dodržovat hned tři plány – zájezdový (do kterých obcí a kdy), hrací (jaké filmy) a výměnný (jak, kdy a s kým měnit filmové kopie). Povinnosti posádek začínaly ještě před započítáním zájezdu. Měly za úkol připravit se na zájezd po technické stránce a přezkoušet kvalitu kopií, aby se předešlo případným stížnostem při projekcích (které ale byly i tak poměrně časté). Odborná příprava byla ovšem na počátku 50. let podřízena požadavku ideové uvědomělosti,²² přičemž v případě putovních kin byla ústřední ideologickou konstrukcí „kulturně osvětová práce na vesnici“ a modelovým vzorem sovětští osvětoví pracovníci.²³

V roce 1951 trval obvyklý zájezd 21 dní, každý den posádka jednoho vozu provedla představení ve dvou obcích. V průběhu roku 1952 byly zájezdy zkráceny na 11 hracích dní s tím, že posádky pak obvykle absolvovaly dva zájezdy měsíčně. Obě dvě kina v rámci jednoho vozu si obvykle po skončení prvního zájezdu mezi sebou vyměnili filmy. Při samotném představení pomáhal vedoucímu putovního kina pomocník, kterého pověřil MNV (většinou se jednalo o místního učitele nebo kulturního referenta). Ten se měl postarat o propagaci před příjezdem kina, připravit sál a společně s vedoucím kina dbát, aby každý návštěvník obdržel vstupenku. Na vydávání vstupenek občas někteří vedoucí kin „zapomínali“, což mohlo vést k tvrdým postihům.²⁴ Po skončení celého zájezdu se posádky vracely na krajskou správu, kde měly ještě za úkol omýt vozy a vyčistit přístroje (ČERNÍK 1952e: 227-230).²⁵

Směrnice pro vedoucí putovních kin rozlišovala několik typů představení – dětská, povinná školní (pouze pokud byl k dispozici vhodný film, schválený ministerstvem školství) a normální. Dětská představení se měla konat do 17. hodiny, normální představení po 17. hodině. Vstupné pro dospělé diváky bylo v roce 1951 stanoveno na 10 Kčs za osobu (i na dětská představení), ve „zcela výjimečných“ případech bylo možno, dle možností sálu,

²² Celostátní konference ČSF stanovila potřebu skoncovat s „[...] apolitičností a pseudoodborností učebních osnov [...] Marx-leninská výchova musí prostupovat celým odborným školením.“ IV. Celostátní konference ČSF, 1951. NA, f. 1261/2/18 – Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, a. j. 672.

²³ Součástí sebevzdělávání vedoucích putovních kin měla být mj. četba knihy pojednávající o zkušenostech ze Sovětského svazu. Knihy pro vedoucí put. kin, 7. 3. 1952. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

²⁴ Dva vedoucí kin byli například kvůli provádění machinací se vstupenkami odvoláni a „pracovním úřadem přeřazeni do těžkého průmyslu“. Pokyny vedoucím putovních kin, 17. 12. 1952. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81; Jeden z brněnských vedoucích pak byl v roce 1954 za nevydání 8 vstupenek obviněn z „rozkrádání státního majetku“, dostal roční podmínečný trest a varování od krajské správy ČSF. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

²⁵ Prozatímní směrnice a řád pro vedoucí putovních kin, 1951. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

využít i místa na stání, v tomto případě stála vstupenka 5 Kčs. Děti platily za vstupenku 5 Kčs, přičemž jim měla být přístupná i běžná představení končící před 20. hodinou. V roce 1953 byly v důsledku měnové reformy²⁶ ceny vstupenek upraveny – dětský lístek stál nově 1 Kčs, lístek pro dospělé diváky 2 Kčs. Vedoucí kina měl vždy po skončení představení uhradit režijní poplatky spojené s provedením představení (pronájem sálu, spotřeba elektrického proudu, ubytování apod.). Putovní kina byla po finanční stránce v konečném součtu ztrátová, s čímž ČSF při jejich provozu počítal.²⁷ Vyplývá to zřetelně z pokynu Hospodářské správy ČSF krajským účtárnám:

„Pokud se týče hospodárného vedení putovních kin, působte na příslušné vedoucí kin, aby jednotlivé druhy nákladů byly pokud možno snižovány na minimum a ztráta ČSF byla co nejmenší, přes to, že z hlediska kulturně-politického skutečně se jedná o významnou, důležitou a nutnou službu pracujícím na vesnicích.“²⁸

Konkrétní představu o ekonomických parametrech provozu si můžeme udělat na základě hospodářských výsledků vybraného putovního kina. Kino č. 8486 z brněnského kraje, které za II. čtvrtletí roku 1952 dosáhlo hrubé tržby 74 285 Kč, odvedlo z této částky 10 % daň z promítání (7 426 Kčs) a 34 % příspěvek na obnovu (25 285 Kčs), čistá tržba za čtvrt roku tedy činila 41 571 Kčs. Pro výpočet finanční bilance je nutno z čisté tržby ještě odečíst náklady na provoz kina - mzdy, diety, pohonné látky a údržba, ostatní náklady (pronájem sálu, elektřina, otop, náklady na propagaci). Kino tak skončilo za II. čtvrtletí roku 1952 ve ztrátě 8 427 Kčs.²⁹ Podle takto provedeného výpočtu byla za dané období ve větší nebo menší ztrátě všechna putovní kina brněnského kraje, která navíc v celorepublikovém měřítku patřila k těm více navštěvovaným, a tedy méně ztrátovým. V této úvaze navíc nejsou zahrnuty některé další náklady na provoz – administrativa putovních kin na kraji a na Správě kin, provoz krajských rozděloven, výroba kopií, nemluvě o nákladech na výrobu vozů a dalšího vybavení putovních kin. Podle těchto údajů tedy rozhodně tvorba zisku smyslem existence putovních kin nebyla – právě naopak, ČSF musel na jejich provoz pravidelně doplácet.

²⁶ V důsledku hospodářských potíží byla (tajně) připravena a 1. 6. 1953 provedena měnová reforma, v rámci které se ceny, mzdy a důchody snížily v poměru 1:5. V tomto poměru si bylo možno vyměnit i hotovost, ovšem jen do hodnoty 300 Kč, vyšší částky se měnily v poměru 1:50.

²⁷ Podobně na tom byla malá vesnická kina, o kterých se už v roce 1949 vědělo, že jsou „[...] hospodářsky bezvýznamným přínosem, neboť výnosy jsou stráveny režii [...]“. ČSF distribuce – bilance roku 1949, 1950, NA, f. 1261/2/18 – Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, a. j. 652.

²⁸ Sledování hosp. výsledků putovních kin v dubnu a květnu, 10. 3. 1951. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

²⁹ Přehled za II. čtvrtletí 1952 (od 1. 4. do 30. 6. 1952, 15. 7. 1952). MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

Programování putovních kin

Na počátku námi sledovaného období let 1951-1957 byla všechna putovní kina programována z ústřední rozdělovny v Praze. Podle ohlasů z celostátní schůze vedoucích putovních kin, která se konala v lednu 1952, měl tento způsob zásadní nedostatky. Především si vedoucí stěžovali na časté změny v ohlášených a v obcích propagovaných programech, které snižovaly popularitu a návštěvnost putovních kin v obcích. Problém byl podle vedení Správy kin způsoben nedostatkem kopií, rychle rostoucím počtem putovních kin a v důsledku jejich čím dál komplikovanější organizací.³⁰ Situaci měla vyřešit decentralizace filmové distribuce, která proběhla počátkem roku 1952 a jejímž hlavním bodem bylo zřízení krajských rozděloven. Hlavním důvodem reorganizace byl předpoklad, že krajské kanceláře budou moci programovat kina ve svých krajích s větším ohledem na lokální potřeby a budou schopny lépe spolupracovat s krajskými orgány masových organizací a s osvětovými organizacemi.³¹

Zřízení krajských rozděloven sice vytvořilo předpoklady k pružnějšímu programování jednotlivých kin, ale zároveň s sebou přineslo nové problémy. Z pohledu vedení ČSF to byla především obtížnější kontrola jednotlivých krajských správ. Někteří jejich vedoucí se totiž díky své „malé politické vyspělosti“ zaměřovali spíše na zisk než na výchovné působení filmem³² a s cílem plnit plány návštěvnosti například nasazovali do stálých kin starší české filmy a filmy západní produkce. Oboustranně vážla také spolupráce se stranickými orgány a masovými organizacemi.³³ Také putovní kina byla nově zásobována programy z krajských rozděloven, na rozdíl od stálých kin u nich bylo ale ještě nějakou dobu zachováno i ústřední programování. Jeho účelem bylo zajistit, aby se v putovních kinech hrály nové a „kulturně-politicky hodnotné“ filmy, a to pomocí poměrně komplikovaného okruhového systému, kdy si kina v jednotlivých krajích vyměňovala filmové kopie mezi sebou.³⁴ Druhý celovečerní film

³⁰ Zápis o pracovní schůzi všech vedoucích putovních kin, 31. 1. 1952. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

³¹ Zpráva o ČSF 1952 – Distribuce filmů (s. 16-20), 1. 3. 1953. NA, f. 1261/2/18 – Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, a. j. 652.

³² Od vedoucích kin se obecně očekávalo, že nezůstanou pouze u promítnutí filmu, ale že se stanou aktivními kulturně-politickými pracovníky. To se ale v mnoha případech nedařilo. Práce vedoucího putovního kina sestávala z mnoha různých činností (obsluha projektoru, řízení vozu, administrativa, práce s diváky, propagace ad.) a byla v mnohém nevděčná (vedoucí trávili hodně času mimo domov). Alespoň podle informací z brněnského kraje se nakonec ukázalo, že místo původního hlavního požadavku na vedoucího kina, totiž „politické vyspělosti“, se hlavním kritériem stalo, jestli byl dotyčný schopen ovládat promítací přístroj a jestli byl ochoten se vedoucím putovního kina vůbec stát. Doplnění politických a dalších dovedností mělo proběhnout postupně pomocí odborných a politických školení. O tom, že se tak dělo, můžeme důvodně pochybovat (srov. ČERNICKÝ 2010: 79, 82).

³³ Zpráva o ČSF 1952 – Distribuce filmů (s. 16-20), 1. 3. 1953. NA, f. 1261/2/18 – Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, a. j. 652.

³⁴ Tento systém, který fungoval na podobném principu jako tzv. programové sledy, s jejichž pomocí byla v letech 1949 až 1952 programována stálá kina (srov. ČERNÍK 1952c: 142-143), měl probíhat v přibližně

v nabídce putovního kina, stejně jako film dětský a filmy krátké a zemědělské, pak byly doplňovány z krajských rozděloven.³⁵ Takto centrálně organizovanou distribucí se ČSF snažil do putovních kin i za cenu náročné organizace dostávat aktuální filmy a filmy, jejichž uvádění bylo „potřebné z kulturně-politického hlediska“. Okruhový systém se ale neosvědčil a na jaře roku 1953 bylo částečné ústřední programování po dohodě mezi Správou kinofikace a Správou distribuce zrušeno.³⁶

Programová nabídka byla tvořena jedním dětským a nejprve jedním, od října 1951 už dvěma filmy normálními. Jako dětský program byla nejčastěji nasazována pásma krátkých, většinou animovaných filmů. Minimálně v letech 1951 a 1952 bylo v platnosti nařízení, aby v případě, že kino má odehrát v obci jen jedno normální představení za večer, byl přednostně vybrán film sovětský.³⁷ V průběhu roku 1952 se v putovních kinech také objevily první barevné 16mm kopie,³⁸ k jejich masovému rozšíření ale nedošlo a i v dalších letech zůstaly spíše výjimečným jevem – pravidelně se barevné kopie objevovaly pouze v programu Filmového jara, kterému tak dodávaly punc výjimečnosti.³⁹ Situace se částečně zlepšila v roce 1954, kdy byl v laboratořích gottwaldovského studia uveden do provozu nový kopírovací stroj umožňující převedení normálního 35mm barevného filmu na úzký formát.⁴⁰ V tomtéž roce se také projevilo v programování putovních kin mírné uvolnění kulturní politiky – častěji byly nasazovány filmy západní produkce a se zpožděním se objevily dvě strategie, které byly v předchozích letech použity ve stálých kinech a jejichž úkolem bylo v ideologicky přijatelné míře zatraktivnit programovou nabídku. Bylo to jednak nasazování předúnorových československých filmů, a pak také používání tzv. rozšířených programů, tedy uvádění atraktivního filmu společně se středometrážním dokumentem. Cílem bylo jednak vybrat na vstupném více peněz (vstupenka na rozšířený program stála o korunu více než na běžné

půlročních cyklech po 12 zájezdech. Z korespondence mezi Správou kinofikace a brněnskou krajskou správou ČSF ze srpna 1952 lze rekonstruovat, jak se filmové kopie v rámci tohoto systému dostávaly k putovním kinům. V našem případě se popis týká období od 11. 9. 1952 do 17. 3. 1953. Pro první zájezd dostaly všechny kraje filmové kopie podle počtu putovních kin. Na konci každého druhého zájezdu pak byly z každého kraje odeslány 2 filmové kopie do kraje jiného a zase z jiného kraje 2 kopie přišly. Třeba z brněnského kraje tak putovaly kopie do kraje pardubického a do brněnského kraje zase posílal filmy kraj olomoucký. Tyto kopie musely být odesílány bezpodmínečně následující den po ukončení zájezdu tak, aby během náhradního volna posádek došly kopie do určeného kraje. Po ukončení posledního, dvanáctého, zájezdu byly všechny kopie posílány zpět do skladu úzkého filmu v Praze. Zájezdy putovních kin a zařazení nových programů, 5. 8. 1952. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Změna programování putovních kin, 23. 2. 1953. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

³⁷ Zápis o pracovní schůzi všech vedoucích putovních kin, 31. 1. 1952. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

³⁸ „Putovní kina v pražském kraji“, *Filmové informace* 3, 1952, č. 26, s. 8.

³⁹ Srov. např. programování na Filmové jaro a na měsíc březen, 9. 2. 1954. MZA, f. G604 – KFP, k. 12, inv. č. 81.

⁴⁰ „Zprávy z domova i zahraničí“, *Filmová práce* 1, 1954, č. 6, s. 96.

představení),⁴¹ jednak přimět diváky k návštěvě málo atraktivních, ale z hlediska kulturně-politických kritérií důležitých snímků (srov. SKOPAL 2009a). Středometrážní složku v rozšířeném programu tvořily dokumentární snímky, a to sovětské cestopisné (*Sovětská Moldávie, Sovětská Arménie, Mistři uzbeckého tance* apod.) nebo československé sportovní (*Mistrovství světa v hokeji, Závod míru 1954, Jeden ze štafety*), cestopisné (*Lovci lebek, Zrození sopky, S Hanzelkou a Zikmundem dvěma díly světa*) a životopisné (např. *Národní umělec Josef Lada, Národní umělec Josef Skupa*).⁴² Programy byly sestaveny tak, že méně atraktivní, zpravidla sovětský dokument byl uváděn společně s atraktivním filmem českým nebo západním a atraktivní, zpravidla československý, dokument byl spojen s filmem sovětským.⁴³ Putovní kina se ovšem při představeních prováděných pomocí rozšířených programů a dvojprogramů setkávala s problémy, souvisejícími se specifickostí venkovského prostředí a všednodenního rytmu. V zimě ještě neměli zemědělci tolik práce jako v létě a byli více ochotni navštívit dvě představení denně,⁴⁴ problém nastával zejména v letních měsících – dvojprogram často končil až dlouho po půlnoci a diváci si pak stěžovali na únavu a „chaos z dojmů“.⁴⁵ Vedoucí kin tak v zájmu zkrácení celé délky programu vypouštěli „žurnály“ (filmové týdeníky nebo *Vesnické filmové noviny /VFN/*), což se ovšem nelíbilo osvětovým besedám. S filmovými periodiky coby povinnou součástí programu byl navíc problém i z jiného důvodu – produkční i distribuční potíže způsobovaly, že se jak týdeníky pro menší stálá kina, tak VFN sestavované pro kina putovní dostávaly k divákům s velkým zpožděním. V roce 1954 např. brněnští vedoucí putovních kin žádali sestavování VFN tak, aby „na vesnici mohli promítati aktuality z poslední doby a ne staré 4-5 měsíců“.⁴⁶ V putovních kinech tak byla co do aktuálnosti filmových žurnálů situace ještě horší, než v malých stálých kinech, kam se týdeníky v první polovině 50. let běžně dostávaly s dvouměsíčním zpožděním (srov. BAUER 2008: 13). V roce 1954 byla výroba VFN ukončena, v programu putovních kin je zřejmě nahradily *Čs. filmové noviny*, sovětské *Novinky v zemědělství* nebo některé regionální filmové noviny (srov. HAVELKA – SÍLA 1959: 432-437).

⁴¹ Dopis z krajské správy adresovaný škole v Nových Bránicích, 5. 1. 1954. MZA, f. G604 – KFP, k. 12, inv. č. 81.

⁴² Další středometrážní dokumenty uváděné v brněnských putovních kinech v roce 1954 - sovětské *Písně rodné země, Vyprávění o zelených čtvercích, Sovětské Lotyšsko, Nová Albánie, Arena odvážných* a československé *Beskydy, Max Švabinský, Mistrovství světa v hokeji II, Mistrovství světa v hokeji III*.

⁴³ Tedy *Sovětské Lotyšsko* (SSSR) bylo promítáno společně s *Kavárnou na hlavní třídě, Mistrovství světa v hokeji* společně s ostře protiamerickým *Tajemstvím stříbritého prášku* (SSSR). Někdy také československý dokument reprezentoval tu správnou ideovou polovinu rozšířeného programu, jako ve dvojici *Národní umělec J. Lada a Národní umělec J. Skupa* a americký snímek *Martin Eden*. Dokumenty „zařazení“ put. kin, 12. 8. 1954, 21. 8. 1954, 3. 9. 1954. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

⁴⁴ Změna programování putovních kin, 23. 2. 1953. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

⁴⁵ Dopis MNV Oblekovice krajské správě ČSF v Brně, 18. 6. 1953. MZA, f. G604 – KFP, k. 12, inv. č. 81.

⁴⁶ Zápis ze schůzky vedoucích putovních kin, 15. 6. 1954. MZA, f. G604 – KFP, k. 12, inv. č. 81.

V prvních letech (1951-1953) hlavního období provozu putovních kin převládal důraz na propagandistický účinek filmového představení, jejich programovou nabídku tvořily v podstatě výlučně filmy ze socialistických zemí. Až v průběhu roku 1953 začaly být nasazovány divácky atraktivní a přitom z ideologického hlediska ještě přijatelné filmy (*Dovolená s Andělem* nebo *Pyšná princezna*). Tento trend se projevil ještě silněji v roce 1954, kdy se ve vesnických sálech objevují ve větší míře i filmy z nesocialistických produkcí, tedy předúnorové československé filmy a také filmy západoevropské provenience. Putovní kina se těmito úpravami programové skladby, kterými mimochodem opakovala podobný vývoj v kinech stálých, snažila reagovat na pokles návštěvnosti, jenž následoval po ideologizaci programové skladby v roce 1950. Další specialitou programu putovních kin byl častý výskyt celovečerních filmů s vesnickou či zemědělskou tematikou.

Kulturně-politická funkce putovních kin

Jak už jsme uvedli, byl provoz stálých vesnických i putovních pro ČSF z hospodářského pohledu od začátku ztrátový – jejich hlavní přínos pro filmovou distribuci měl spočívat v jejich „výchovné a politické“ roli.⁴⁷ Po únoru 1948 se snaha o kulturně-politické působení pomocí filmových představení stala důležitým cílem filmové distribuce, proběhla rozsáhlá obsahová proměna osvětové práce, klasická témata jako alkoholismus nebo nemoci nahradila státně politická (občanská) výchova v nejširším smyslu. Na podzim roku 1948 bylo ministerstvo školství a osvěty nahrazeno ministerstvem školství, věd a umění a oblast osvěty se přesunula na ministerstvo informací, nově tedy ministerstvo informací a osvěty. Z osvěty se stal hlasitý nástroj kolektivizace nebo třeba proticírkevní propagandy, přičemž se osvětová činnost od počátku zaměřovala na venkov, zvláště do pohraničních, nově osidlovaných oblastí. V červnu 1950 byly zrušeny osvětové rady, jejich funkce byly převedeny na osvětové besedy působící pod Národními výbory (NV), které měly spolupracovat s masovými organizacemi, ČSF a ministerstvem zemědělství (KNAPÍK 2004: 300-307). Usnesení předsednictva ÚV KSČ z dubna téhož roku stanovilo jako jeden z úkolů filmové distribuce pronikání filmu na venkov s cílem „získávat a vychovávat diváky především našimi novými filmy, jakož i filmy sovětskými i filmy lidově demokratických států“.⁴⁸ Explicitně pro

⁴⁷ ČSF distribuce – bilance roku 1949, 1950. NA, f. 1261/2/18 – Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, a. j. 652.

⁴⁸ „Za vysokou ideovou a uměleckou úroveň československého filmu. Usnesení předsednictva Ústředního výboru KSČ o tvůrčích úkolech československého filmu“, *Rudé právo*, 19. 4. 1950, s. 3.

výchovné a vzdělávací účely měly sloužit např. populárně vědecké filmy o „vzniku života na Zemi, o vývoji člověka“, využití k boji proti „pověrám a náboženským předsudkům venkovského člověka“.⁴⁹ Dokumentární filmy se tak mohly v kombinaci s vhodnou přednáškou stát nástrojem socializace vesnice, v tomto případě boje proti „klerikalismu“. Na plnění propagační funkce putovních kin se měl podílet ONV, jeho pracovníci měli za úkol využít přítomnosti diváků v kině pro propagaci politicky důležitých témat – kromě obecné kulturně-politické činnosti měla ovšem putovní kina napomoci také při propagaci a podpoře kolektivizace.

Z tohoto pohledu se pro putovní kina ČSF stalo zcela zásadním momentem navázání spolupráce s ministerstvem zemědělství. V roce 1951 byla dosavadní putovní kina ministerstva zemědělství převedena pod správu ČSF a společně s nimi převzal ČSF i jejich úkoly – tedy promítání krátkých zemědělských filmů, přednášky a besedy spojené s filmovými představeními, atd. Převod putovních kin ministerstva zemědělství pod správu ČSF měl především umožnit koordinaci zájezdů všech putovních kin působících v jednotlivých krajích, z vedoucích putovních kin se ovšem současně měli stát pomocí periodicky se opakujících školení odborníci na zemědělství, kteří by byli schopni „účinně pomáhat malým a středním rolníkům v budování družstevní zemědělské velkovýroby“.⁵⁰ Putovní kina měla plnit propagační a agitační funkci a připravit podmínky pro vytváření JZD. Působení putovních kin jako „mocných nástrojů v boji za socializaci vesnice“ ale nebylo bez závad. Podle zástupců ministerstva zemědělství si vedoucí kin neuvědomovali svoji roli v přesvědčování malých a středních rolníků, kteří byli hlavní cílovou skupinou kolektivizačních kampaní nebo propagandy kolem tzv. Akce Kulak. Vedoucí kin údajně prováděli svou práci čistě úředně, mechanicky, zájezd putovního kina byl často redukován na prosté promítnutí filmu. Další informace o aktivitách vedoucích putovních kin při zemědělské osvětě mnoho nemáme, je ovšem velmi pravděpodobné, že se z nich nikdy zemědělské experti nestali. Naznačuje to i změna průběhu Filmového jara na vesnici, tedy akce se zemědělstvím pevně propojené. Původní představa byla, že Filmové jaro bude mít výraznou školící funkci, že jeho součástí budou referáty a následné diskuze se zemědělci, prováděné mimo jiné v zemědělských otázkách vyškolenými vedoucími putovních kin. V roce 1953 bylo po špatných zkušenostech z minulých ročníků rozhodnuto, že Filmové jaro bude nově k zemědělství zaměřeno už pouze programovou skladbou – zařazováním

⁴⁹ Gráf, Rudolf: „Zlepšit práci s filmem na vesnici“; *Filmová práce* 1, 1954, č. 7, s. 97-98.

⁵⁰ Všem krajským ředitelům ČSF, 12. 10. 1951. MZA, f. G604 – KFP, k. 11, inv. č. 81.

Vesnických filmových novin a krátkých zemědělských filmů (FRÖLICH 1953: 20). Stopa filmů se zemědělskou tematikou je v programové nabídce putovních kin skutečně velmi zřetelná, ale už od roku 1954 důraz na jejich zařazování poklesl – nově měly být střídavě s nimi nasazovány divácky atraktivnější krátké filmy z významných sportovních zápasů.

Po sloučení s kiny ministerstva zemědělství začala putovní kina ČSF kromě krátkých zemědělských filmů masivně nasazovat také celovečerní filmy s vesnickou a zemědělskou tematikou. Pro první zájezd, který uskutečnila bývalá putovní kina ministerstva zemědělství pod správou ČSF v říjnu 1951, byl hromadně nasazen film *Cesta ke štěstí* (Jiří Sequens, 1951) (doplněný sovětským kolchoznickým filmem *Jaro v Sakenu* /Nikolaj Sanišvili, 1950/ nebo sovětským válečným snímkem *Vraťte jim vlast* /Alexandr Fajncimmer – Vladimír Legošin, 1949/). *Cesta ke štěstí* měla celostátní premiéru pouhé čtyři dny před započítáním zájezdu a tematicky se k této příležitosti výtečně hodila: film o mladé brigádnici, která se stane traktoristkou, otevřeně propaguje kolektivizaci zemědělství. V dalším roce se stejné pozornosti při programování dostalo filmu *Usměvavá zem* (Václav Gajer, 1952). Četnost uvádění filmů se zemědělskou tematikou začala klesat v roce 1954, jejich nasazování tak v zásadě kopírovalo intenzitu probíhající kolektivizace – její první etapa nabrala na síle souběžně s masovým rozšířením putovních kin, tedy v roce 1951, kdy byla také spuštěna represivní „Akce Kulak“. Při ní byli sedláci označeni za hlavní nepřátele kolektivizace a budování socialismu na venkově a pod různými záminkami odsuzováni k trestům odnětí svobody a k propadnutí majetku (srov. JECH 2008: 83-126). Akci provázela mohutná propagandistická kampaň, ke které patřilo i masové nasazování filmů, v nichž se v různých socialistických zemích rozorávaly meze a trestali zlí vesničtí boháči. Úkolem filmu bylo ukázat, že je zapotřebí „[...] izolovat a zneškodnit vesnického boháče, vymanit z jeho vlivu drobné a střední rolníky a získat je na svou stranu“.⁵¹ Po Gottwaldově (a Stalinově) smrti v březnu 1953 se stal prezidentem ČSR Antonín Zápotocký, který v létě 1953 podrobil násilnou kolektivizaci kritice, v důsledku čehož první etapa kolektivizace skončila (JECH 2008: 199) a následně také ubylo v roce 1954 v programech putovních kin hraných filmů se zemědělskou tematikou.

Je zřejmé, že se snahy o kulturně-politické využití putovních kin k propagaci kolektivizace venkova nesetkaly s příliš velkým úspěchem. Počáteční velkolepé plány na aktivní agitační a školicí činnost vedoucích putovních kin mezi rolníky byly záhy po špatných

⁵¹ Česal, M.: „Film a naše vesnice“; *Osvětová práce* 6, 1951, č. 16, s. 309.

zkušenostech (nezájem vedoucích, nefungující spolupráce mezi ČSF, referáty NV a ministerstvem zemědělství a také pravděpodobný nezájem rolníků, kteří po celodenní práci na poli měli pramalý zájem sledovat instrukční filmy o práci na poli) zredukovány na promítání filmů se zemědělskou tematikou. V případě krátkých instrukčních filmů ani to vedoucí často neprováděli, jak měli. V po skončení první fáze kolektivizace důraz na zemědělskou tematiku v programech putovních kin polevil a s tím také oslabil jeden z hlavních prvotních důvodů zřízení putovních kin.

Putovní kina ministerstva zemědělství byla sice pod ČSF převedena na podzim 1951, ale vzájemná spolupráce fakticky začala už na jaře téhož roku, kdy se putovní kina ministerstva zemědělství společně s putovními kiny ČSF zapojila do akce Filmové jaro na vesnici, po níž následovalo i Filmové léto a Filmová jeseň. Těmto vesnickým filmovým akcím je věnován text Hany Květové v tomto sborníku, zde se zaměříme pouze na roli putovních kin při jejich realizaci.

Účelem těchto akcí mělo být „proniknutí vynikajících současných filmů i do zapadlých vsí a současně seznámení zemědělců s novými instruktážními filmy o racionálních metodách zemědělské práce a budování socialismu na vesnici“ (HAVELKA 1972: 46). Obecně byla snaha zapojit do Filmového jara všechny masové složky v obcích a udělat z něj prestižní akci, při které by se k samotným filmovým představením připojovaly další aktivity. To se ovšem příliš nedařilo a z akce se v mnoha případech stával v podstatě normální zájezd putovního kina (FRÖLICH 1953: 20). V dalších letech už se konalo pouze Filmové jaro na vesnici a i jeho podoba se postupně měnila – stávala se z něj výběrová akce s menším počtem představení a na úkor osvětové funkce celé akce se její charakter cíleně posouval k podobě „radostného kulturního festivalu po vzoru Filmových festivalů pracujících“ (FRÖLICH 1953: 20).

Kromě Filmového jara na vesnici se putovní kina v roce 1952 zapojila také do realizace tzv. Filmové lidové univerzity (FLU), jejíž náplní byly přednášky doplňované populárně vědeckými filmy (srov. VÁRADI 2010). Referenti měli přerušovat představení po každém filmu okamžitým výkladem základních otázek a nejasností a zajistit, aby obecenstvo hned po filmu neodcházelo. Uvádění FLU v putovních kinech provázely ale už od začátku organizační zmatky, nezájem diváků i samotných vedoucích putovních kin (srov. ČARNICKÝ 2010). Už na začátku roku 1953 tak došlo k její reorganizaci a nadále realizovaly program FLU už jen osvětové besedy – ani tento pokus o nadstandardní kulturně-

politické působení za pomoci putovních kin nebyl úspěšný.

Proměny distribuční sítě, úpadek a nový vzestup putovních kin

Ideologickou i čistě provozní funkčnost putovních kin postupně oslabovaly problémy personální („ideová“ i profesní připravenost zaměstnanců, kteří by byli ochotni trávit většinu času na cestách), ale především změny podmínek na venkově – kinofikace ve formě stálých kin a činnost místních osvětových besed, které si pořizovaly vlastní projektory, postupně podryvaly samotný smysl jejich existence. Od roku 1952 měly organizace vlastníci registrované projektory možnost půjčovat si celovečerní filmy a pořádat představení pro veřejnost. Obce, které si projektor pořídily, pochopitelně ztrácely zájem o návštěvy putovního kina – konflikt zájmů byl o to silnější, že místní osvětová beseda neměla nárok na přidělení nových filmů v případě, že do obce zároveň zajíždělo putovní kino. Některé aktivní Domy osvěty si navíc pořizovaly vlastní putovní kina a prováděly s nimi představení v rámci svých okresů. Už od roku 1954 se objevovaly návrhy na převedení putovních kin pod správu ONV, potažmo osvětových zařízení. V českobudějovickém kraji byla putovní kina převedena pod osvětové složky a rozdělena do tří okruhů tak, aby si vzájemně nekonkurovala, jako se to obvykle dělo v jiných krajích. Ještě dál šel návrh z plzeňského kraje, který počítal s kompletním převodem putovních kin pod okresní Domy osvěty. Tato tendence se završila v roce 1957, kdy se putovní kina dostala pod správu KNV v rámci decentralizace celé filmové distribuce. To už ale bylo v době, kdy jejich základní funkci – promítat filmy – převzaly ve většině obcí registrované projektory a putovní kina tak byla nucena jezdit do stále menších obcí. V důsledku jim dále klesala návštěvnost a zvyšovala se ztrátovost. Státní putovní kina vzhledem k neochotě státu jejich čím dál ztrátovější provoz financovat a s ohledem na klesající potřebu jejich využití pro kulturně-politické působení⁵² v druhé polovině 50. let nastoupila cestu k zániku, tedy alespoň ve své dosavadní podobě.

V roce 1958 bylo v českých zemích v provozu ještě 95 putovních kin, ale ta v podstatě už jen dosluhovala. Koncem roku 1960 klesl jejich počet na 36 a v následujících dvou letech se dále snižoval vždy na polovinu (ke konci roku 1961 jich bylo 18, rok poté už jen 9). Pokles se zastavil v roce 1963 na 6 putovních kinech a poté se začal jejich počet pomalu zvětšovat, to už se ale jednalo o putovní kina jiného typu, jinak vybavená, určená k jiným účelům a jinak

⁵² V roce 1958 skončila druhá vlna kolektivizace, ani v tomto ohledu už tedy nebylo třeba pomoci putovních kin agitovat.

provozovaná. Na počátku 60. let se stále častěji ozývala z jednotlivých krajů snaha uvést do provozu širokoúhlá putovní kina. Například v jihomoravském kraji fungovala přibližně od roku 1963 do konce 80. let, měla ovšem už jen velmi málo společného s putovními kiny z 50. let. Byla provozována pomocí maringotek uzpůsobených pro kvalitní širokoúhlou projekci pod širým nebem, a to v podobném intervalu jako letní kina, tedy přibližně od května do září. Na jednom místě zůstávala maringotka obvykle po dobu jednoho týdne. Nejčastěji maringotky hrály v rekreačních oblastech (typicky přehrady), popř. ve městech, v nichž nebylo širokoúhlé kino, v případě jihomoravského kraje zajížděla maringotka také na tehdejší nejdůležitější stavbu v republice - do Dukovan. Hlavním cílem bylo dosáhnout co největší návštěvnosti, proto měly být zařazovány divácky atraktivní filmy. Právě popsáný způsob provozu putovního kina pomocí maringotky se ukázal jako velice životaschopný a udržel se až do roku 1991.

Závěr

Zestátněná kinematografie začala využívat pojízdná kina již od roku 1946. Po únorovém převratu se jednou z priorit kulturní politiky nového režimu stalo „zkulturnění venkova“, což bylo v případě filmové distribuce motivem pro zřízení velkého počtu putovních kin. Od roku 1951 začalo období nejrozsáhlejšího využívání putovních kin v rámci zestátněné distribuční sítě, které trvalo do roku 1957. V těchto sedmi letech se v putovních kinech uskutečnilo 7,42 % ze všech představení a přišlo na ně 2,81 % z celkového počtu návštěvníků.

V programové nabídce putovních kin dominovaly především filmy sovětské a československé. Tím se putovní kina samozřejmě nijak zásadně nelišila od stálých kin, specifický pro putovní kina byl ovšem ještě výrazně nižší (tedy téměř nulový) podíl filmů z nesocialistických zemí v letech 1951 až 1953. Především v letech 1951 a 1952 byla programová nabídka putovních kin tvořena téměř výhradně ideologicky vyhraněnými filmy, až od roku 1953 se začaly v programech objevovat divácky atraktivnější snímky. Specialitou putovních kin byl častý výskyt celovečerních filmů s vesnickou, resp. zemědělskou tematikou – putovní kina se prostřednictvím jejich uvádění zapojovala do přesvědčovací kampaně podporující souběžně probíhající kolektivizaci. Působit na zemědělce měla putovní kina také pomocí promítání krátkých zemědělských filmů – tuto funkci převzala putovní kina ČSF v roce 1951 souběžně se sloučením s putovními kiny ministerstva zemědělství.

Plánované využití kulturně-politického potenciálu putovních kin ztěžovaly především problémy v komunikaci s místními složkami strany a státu, poměrně časté provozní závady a také postupný vývoj dalších součástí distribuční sítě. Státní putovní kina vzhledem k neochotě státu jejich čím dál ztrátovější provoz financovat a s ohledem na klesající potřebu jejich využití pro kulturně-politické působení směřovala ve druhé polovině 50. let k zániku, resp. k transformaci příznačné pro proměnu kulturní politiky a distribučních praktik v následující dekádě: krajské filmové podniky začaly provozovat pojízdné maringotky, které nabízely širokoúhlé projekce divácky atraktivních filmů v rekreačních oblastech a přinášely vysoké tržby.

Filmografie

Albánie (Albania; Ilja Kopalín, SSSR, 1953)

Arena odvážných (Arena smelych; Sergej Gurov, Jurij Ozerov, SSSR, 1953)

Beskydy (Josef Pinkava, 1951)

Cesta ke štěstí (Jiří Sequens, 1951)

Dovolená s Andělem (Bořivoj Zeman, 1952)

Ferda Mravenec (Hermína Týrlová, 1943)

Jaro v Sakenu (Vesna v Sakenu; Nikolaj Sanišvili, SSSR, 1950)

Jeden ze štafety (Jaroslav Mach, 1952)

Kavárna na hlavní třídě (Miroslav Hubáček, 1953)

Lovci lebek (Jiří Hanzelka, Miroslav Zikmund, 1953)

Malachovská mohyla (Malachov kurgan; Alexandr Zarchy, SSSR, 1944)

Martin Eden (The Adventures of Martin Eden; Sidney Salkow, USA, 1942)

Max Švabinský (František Lukáš, 1953)

Městečko na dlani (Václav Bínovec, 1942)

Mistrovství světa v hokeji ČSR I–III (František Papoušek, Jindřich Ferenc, 1954)

Mistři uzbeckého tance (Mastera uzbekskovo tanca; Nabi Ganijev, SSSR, 1950)

Národní umělec J. Lada (Hugo Huška, 1953)

Národní umělec J. Skupa (Jiří Jahn, 1952)

Písně rodné země (Pesni rodnoj strany; Andrej Frolov, SSSR, 1953)

Pyšná princezna (Bořivoj Zeman, 1952)

S Hanzelkou a Zikmundem dvěma díly světa (1953, pásmo – *Tatra P19720, Ostrovy milionů ptáků, Za tučňáky, lvouny a velrybami, V pravlasti kávy, Včela a holub, Neposlušné kachňátko*)

Sovětská Arménie (Sovetskaja Armenia; A. Ovanesova, SSSR, 1951)

Sovětské Lotyšsko (Sovetskaja Latvija; J. Poselskij, SSSR, 1951)

Sovětská Moldávie (Sovetskaja Moldavija; Jakov Aron, SSSR, 1951)

Tajemství stříbritého prášku (Serebristaja pyl'; Abram Room, SSSR, 1953)

Usměvavá zem (Václav Gajer, 1952)

Vraťte jim vlast (U nich jest rodina; Alexandr Fajncimmer, Vladimir Legošin, SSSR, 1949)

Vyprávění o zelených čtvercích (Rasskaz o zel'jonych kvadratach; J. Jermanov, S. Čulkov, SSSR, 1953)

Závod míru 1954 (František Papoušek, 1954)

Zrození sopky (Jiří Hanzelka, Miroslav Zikmund, 1953)

Literatura

BAŠUS, Oldřich

1989 Paměti provozovatele cestovního kina a jeho rodiny z let 1931-1946; *Illuminace* 1, č. 2, s. 65-77

BAUER, Šimon

2008 *Československý filmový týdeník v období 50. let. Analýza a interpretace vývoje formální struktury filmového týdeníku*. Rukopis bakalářské diplomové práce (Brno: Masarykova univerzita)

BROUČEK, Stanislav

(online) K některým otázkám migrace na území České republiky po druhé světové válce. <<http://web.mvcr.cz/archiv2008/azyl/integrace2/nks01/prispevek8.pdf>> (verifikováno 17. 10. 2009)

ČARNICKÝ, Michal

2010 *Zítřka se bude promítat všude. Dějiny putovních kin. Jejich provoz funkce a význam v československé zestátněné distribuční síti*. Rukopis bakalářské diplomové práce (Brno: Masarykova univerzita)

ČERNÍK, Artuš

1952 *Výroční zpráva o čs. filmovnictví za rok 1947* (Praha: ČSF)

1954a *Výroční zpráva o čs. filmovnictví za rok 1948* (Praha: ČSF)

1954b *Výroční zpráva o čs. filmovnictví za rok 1949* (Praha: ČSF)

1954c *Výroční zpráva o čs. filmovnictví za rok 1950* (Praha: ČSF)

1954d *Výroční zpráva o čs. filmovnictví za rok 1951* (Praha: ČSF)

HAVELKA, Jiří – SÍLA, Jiří

1958 *Výroční zpráva čs. státního filmu za rok 1955* (Praha: ÚPF)

HAVELKA, Jiří

1962 *Československé filmové hospodářství V. – Filmový tisk a literatura* (Praha: Akademie múzických umění)

1964 *Výroční zpráva čs. státního filmu za rok 1952* (Praha: ČSF)

1967 *Výroční zpráva čs. státního filmu za rok 1953* (Praha: ČSF)

1970 *Československé filmové hospodářství 1945 – 1950* (Praha: ČSF)

1972 *Československé filmové hospodářství 1951 – 1955. 1. díl* (Praha: ČSF)

1973 *Československé filmové hospodářství 1956 – 1960* (Praha: ČSF)

JECH, Karel

2008 *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy* (Praha: Vyšehrad)

KNAPÍK, Jiří

2004 *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948 – 1950* (Praha: Libri)

LOIPERDINGER, Martin (ed.)

2008 *Travelling cinema in Europe: sources and perspectives* (Frankfurt nad Mohanem: Stroemfeld/Roter Stern)

POKORNÝ, Jiří

1992 „Odbory a znárodněný film“; in: *Filmový sborník historický 3*, ed. Ivan Klimeš (Praha:

ČSF), s. 175-215

SKOPAL, Pavel

2009a Filmy z nouze. Způsoby rámcování filmových projekcí a divácké zkušenosti v období stalinismu; *Illuminace* 21, č. 3, s. 71-92

2009b Putovní kina rodiny Kludských a projekce na vesnici v protektorátním období. Rozhovor s Editou Štanclovou-Kludskou; *Illuminace* 21, č. 3, s. 107-111

VÁRADI, Klára

2010 *Filmová lidová universita 1952-1960: Historie a role kulturně osvětové akce v rámci utváření nové kulturní politiky*. Rukopis bakalářské diplomové práce (Brno: Masarykova univerzita)